

НЕНАСИЛЬНИЦЬКЕ БОГОСЛІВ'Я: МОЖЛИВА РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ УТОПІЯ? УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

A NON-VIOLENT THEOLOGY: POSSIBLE REALITY OR UTOPIA? UKRAINIAN CONTEXT

Тема ненасильницького богослів'я набуває особливої актуальності під час війни. Іноді все здається дуже простим і очевидним: коли на тебе нападають, потрібно захищатися, боротися, але будь-який напад має свої передумови, перебіг і наслідки. Перша в історії людства війна почалася, коли Каїн убив свого брата Авеля. Найперша людина, що померла, — це Авель, і перша причина біологічної смерті — вбивство. Біблійний підхід до смерті полягає насамперед у тому, що смерть є роз'єднанням людини з Богом. Адам із Євою померли, коли згрішили, однак фізично вони одягнулися у «шкіряні ризи» (Бут. 3:21), тобто отримали біологічне, фізичне життя. Власне, більшість із нас не знає іншої форми життя. У Церкві ми вчимося не біологічного життя, а життя Христового, іпостасного. І перша втрата біологічного життя сталася не

У статті розглянуто основні принципи формування православного розуміння війни і миру та їх зв'язку із християнським богослів'ям. На підставі аналізу біблійного матеріалу та історії Церкви автор робить висновок, що ненасильницьке богослів'я є можливою реальністю, для реалізації якого необхідні певні умови.

Автор стверджує, що в основі ненасильницького богослів'я лежить розуміння Бога як любові. Бог є джерелом життя та миру, тому будь-яке насильство порушує Божий порядок. Війни виникають через те, що люди перестають сприймати одне одного як ближніх, а починають розглядати як ворогів. Ненасильницьке богослів'я пропонує шлях до миру та злагоди через любов і прощення, вважаючи завданням Церкви в сучасному світі сприяння миру, а не

* Кандидат наук із богослів'я, викладач кафедри богослів'я Київської православної богословської академії.

** PhD in Theology, Teacher of the Department of Theology of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

від старості — людина біологічно помирає саме від убивства. З того часу бере початок механізм постійних воєн між людьми. Стосунки стають викривленими, виникає поняття ворог, коли інший не є тим, хто дарує мені життя, а тим, хто несе смерть. Коли ж ми говоримо про Бога, то Бог якраз живе за принципом: інший є моїм життям. Отець дає життя Синові, Син приймає життя від Отця і віддає своє життя Отцеві, і Вони разом перебувають у відносинах зі Святим Духом, а Святий Дух — у відносинах із Ними. Як каже Григорій Богослов в 29 слові про богослів'я: «Одиниця рухається до двійці і зупиняється на Трійці» [Григорій Богослов, 2010, с. 31]. З богословського погляду, життя — це відносини, дар, спілкування, співжиття, взаємодарування. Війна — це коли інший є перепорою для мого персонального щастя, протилежність миру, коли інший є моїм життям і радістю. Тож для того щоб Авель став перепорою для Каїна, склалися певні умови: Каїн почав сприймати Авеля як загрозу, як того, хто не дає йому можливості отримати щастя, радість, а тому він замислив убивство як спосіб утвердити особисте благо у своєму житті. Це фундаментальний принцип, що є причиною всіх воєн: «Інший є моїм життям або пеклом». Як зазначає видатний православний богослов митр. Георгій Ходр: «Злочинець самотній. Сенс нашого буття — це, навпаки, життя, яке циркулює між нами та іншими. Людина перебу-

відтримування деструктивних ідеологій.

Наведено приклади з церковної історії, які свідчать про те, що ненасильницьке богослів'я залишається життєздатним. Наприклад, перші християни активно проповідували ненасильницьке вчення Христа, навіть якщо це означало для них переслідування та смерть. Порушено питання війни росії проти України та ролі в цьому процесі Російської Православної Церкви. Конкретні кроки, які можуть допомогти реалізувати ненасильницьке богослів'я: 1) популяризація християнськими Церквами на всіх континентах ненасильницьких цінностей через проповідь, освіту, культуру та ЗМІ; 2) розвиток ненасильницьких методів вирішення конфліктів (переговори, арбітраж та інші мирні методи). Ненасильницьке богослів'я — це шлях до мирного та справедливого світу. Це не утопія, якщо є Бог, але воно вимагає від кожного з нас великої любові, співчуття й терпіння. Великим внеском в популяризацію цього підходу є документ Вселенської Патріархії «За життя світу».

Ключові слова:

ненасильницьке богослів'я, справедлива війна, мир, гріх, любов, співчуття, терпіння.

The article deals with the basic principles of the formation of the Orthodox concept of war and peace and their connection with Christian theology. Based on the analysis of biblical material and

ває всередині цієї циркуляції, цього обміну. Життя — це взаємодопомога. Любов віднаходять в увазі до іншого. Перший ступінь цієї уваги — заступництво. Саме цією взаємною небайдужістю створюється людська родина в її єдності. І Бог відкривається як Отець цієї родини. Солідарність між людьми лише виявляє це велике Боже батьківство» [митр. Георгій Ходр, 2020, с. 264].

Парадоксом нинішньої війни є те, що між собою воюють дві православні країни, і на цей факт важко не звертати увагу. Його осмислюють філософи, богослови різних конфесій. Вони вбачають у цих подіях викривлені сили, що були присутні в Церкві і призвели до жахливої війни, яка триває. Найперше ці хиби проявилися в Російській Православній Церкві, яку очолює патріарх Кирило Гундяєв [Декларація]. Це зумовлює актуальність дослідження основних принципів православного розуміння війни і миру та їх зв'язку із християнським богослів'ям.

Конфлікт між Україною і росією триває вже дев'ять років, а якщо дивитися на це ширше, то кілька століть. Це протистояння вмотивоване бажанням одного народу зробити так, щоб іншого народу не існувало. Тобто російський народ обрав позицію Каїна, якому заважав Авель. На жаль, впродовж століть РПЦ формувала відповідну ідеологію, відому під назвою «руський мір». Важливу роль в оцінці цієї ідеології відіграє звернення провід-

the history of the Church, the author draws a conclusion that non-violent theology is a possible reality, for the realisation of which certain prerequisites are necessary. The author asserts that non-violent theology is based on the concept of God as love. God is the source of life and peace, so any violence breaks God's order. Wars occur because people no longer regard each other as neighbours, but as enemies.

Non-violent theology offers a way to achieve peace and accord through love and reconciliation, considering the task of the Church in the contemporary world to foster peace rather than to maintain destructive ideologies. The article provides examples from church history that show that non-violent theology remains viable. For example, the first Christians actively preached the non-violent message of Christ, even if it meant persecution and death for them. The issue of Russia's war against Ukraine and the role of the Russian Orthodox Church in this regard was raised. Particular steps that can help implement non-violent theology:

1) promotion of non-violent values by Christian churches on all continents through sermons, education, culture and the media; 2) development of non-violent methods of resolving conflicts (negotiations, arbitration and other peaceful methods). Non-violent theology is the way to a peaceful and just world. It is not an utopia, if there is God, but it requires great love, sympathy and tolerance from each of us. The document of the Ecumenical Patriarchate

них православних богословів світу із засудом «русского міра», що його пропагує РПЦ [Декларація].

Російське православ'я все більше зростається з ідеологією величі та вибраності російського народу. У

2016 р., коли відбувався Всеправославний Собор, на ньому не були присутні ні РПЦ, ні ті Церкви, які перебувають у сфері впливу росії. Собор мав важливе значення для православ'я, оскільки спричинився до певного поступу на шляху до самоосмислення Вселенської Церкви та пошуку відповідей на сучасні виклики. Він показав спроможність до діалогу, готовність до самоаналізу, а іноді й самокритики, що відразу ж почало приносити свої плоди [Документи Святого і Великого Собору, 2016].

Патріарх Варфоломій після 2016 р. звернувся до провідних богословів Православної Церкви з проханням створити документ, у якому б були розглянуті основні питання, пов'язані з життям Церкви і викладено її ставлення до світу, політики, людської особистості, війни та миру. Цей документ опубліковано 2020 р. багатьма мовами світу, у тому числі й українською [За життя світу, 2020]. Документ «За життя світу» не претендує на абсолютну істину, але його осмислюють християни України, зокрема завдяки зусиллям видавництва «Дух і Літера», Відкритого православного університету отця Григорія Коваленка [Голос віри]. На момент появи документу ще не було відкритого збройного нападу на Україну, але в ньому вже були закладені певні основи розуміння причин цих подій.

Ми знаємо, що Старий Завіт, починаючи з історії про Каїна й Авеля, містить чимало оповідей про те, як одні народи воюють з іншими, як нападають на синів Божих, як ізраїльський народ стає жертвою завоювання чи сам виступає завойовником (наприклад, завоювання ханаанців). Поступово з'являється заповідь, як «око за око», «зуб за зуб» (Лев. 24:20). Нащадки Каїна говорять про те, що «кожному, хто вб'є Каїна, відомститься в сім разів» (Бут. 4:15). Тобто той, хто мене вдарить, сам буде стократ покараний і зазнає більшого горя.

Щоправда, Старий Завіт указує і на принцип не робити більшого зла тим, хто вчинив зло тобі, тобто не два ока за одне око, а око за око. І це було вже певним фактором стримання насильства між людьми. Урешті-решт, Старий Завіт доходить до моменту, коли з'являються Десять заповідей. У них Мойсей чітко й недвозначно каже: «Не вбий». Ця заповідь прозвучала

«For the Life of the World» is a great contribution to the popularisation of this approach.

Keywords: *non-violent theology, just war, peace, sin, love, compassion, patience.*

тоді, коли війни чинилися іменем Бога, а людство йшло шляхом постійних конфліктів.

Цікаву думку щодо Бога у Старому Завіті висловлює митр. Георгій Ходр: «Слово та істина ховаються часом глибоко під словами, під плотяним покровом Писання. Тут набуває чинності те, що Захід називає особистістю чи суб'єктивністю священного автора. Православні не визнають цієї суб'єктивності. На їхню думку, Ісус Навин є прообразом Ісуса з Назарету. Він завойовує не Ханаан, а вражений гріхом світ і не віддає нікого смерті, але приймає смерть на Себе. Усе Боже в Писанні набуває людської форми, а все людське носить у собі образ Божий. У світлі цього пояснення я відмовляюся приписувати війни, які вів Ізраїль, Божій волі. Могутність Ізраїля не могла підготувати явлення могутності Божої на Хресті. Інакше ми потрапляємо в полон моралі засобів, роблячи смерть зряддям життя і падіння народів умовою віри, піднесення й процвітання одного народу, навіть народу Божого. Адже тільки Хрест став місцем Божої перемоги і джерелом віри. Усе те в Писанні, що не відповідає таємничій любові, приховує Слово. По-справжньому звучить Слово лише в любові, тому що лише любов є Богоявленням.

Ні умовами епохи, ні ідеєю поступового Одкровення неможливо виправдати в очах розгромлених народів страх війни, яку вів Єгова. Поняття поступового Одкровення в жодному разі не може означати чогось іншого, крім духовного дозрівання, внутрішнього очищення, необхідних для сприйняття Божественної краси. Від Бога Виходу, Бога Ісуса Навина, якщо розуміти його як воїна, немає жодного переходу до Бога Ісуса Христа. Жахливий образ не може стати чудовим» [митр. Георгій Ходр, 2020, с. 192].

Тому врешті приходить Христос у цей світ і починає говорити надзвичайно шокуючі речі для людини старозавітної. Христос звертається до людей у Нагірній проповіді і цитує заповіді Декалогу: «Мойсей сказав: "Не вбий", а Я кажу вам, якщо хто погано подумав про брата свого, той вже вчинив гріх» (Мф. 5:38–48). Тобто Мойсей каже вам «не вбий», і здавалося б, якщо я не є вбивцею (люди насправді люблять часто казати: я не вбив, не крав, отже, я непогана людина), а Христос каже: «Те, що ти не вбив буквально мечем, зброєю, але подумав про брата погано, це вже є убивством».

Категоричність Христового підходу після «не просто не вбий, а не думай погано» йде далі, до більш категоричних заяв: «А Я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, добро творіть тим, хто ненавидить вас, і моліть-

ся за тих, хто кривдить і гонить вас» (Мф. 5:44). Цей імператив звучить протягом століть, і християни віками не знають, що з цим робити, тому що, з одного боку, є вороги християн, а з іншого — заповідь Христа любити ворога і благословляти його. На цьому ґрунті невідповідності Божої вимоги та нашого бажання виникають численні спекуляції на тему війни. У результаті таких зловживань з'являється продукція, що культивує та героїзує війну, як-от книга І. Загребельного під гучною назвою «Апостольство меча» [Загребельний, 2020].

Варто розглянути передумови розвитку такої апології війни. Перші три століття християни стояли на доволі пацифістських позиціях, обстоюючи гасло «Ні будь-якому насильству!» Це стало причиною численних страт християн, що, однак, посилювало процес поширення християнства. Водночас є досить багато згадок про те, що навіть сам Христос наводить у приклад воїнів. Наприклад, євангельська оповідь про сотника, який просив зцілити свого слугу, віру якого Ісус Христос ставить у приклад Ізраїлю (Лк. 7:9). Очевидно, що цьому сотникові доводилося убивати, але попри те людина, що здійснила такі криваві дії, приходять до Христа.

У церковному переданні є згадки про хрещення воїнів. Наприклад, святий Юрій Переможець був успішним воїном і християнином, тому коли почалися гоніння на християн, він не відмовився від своєї віри, через що перетерпів муки й загинув. Такі прецеденти наводять на гадку про те, що церковний календар наповнений іменами святих із числа ченців або воїнів. Безперечно, велике число канонізованих були представниками військової професії, проте кожен випадок потрібно розглядати індивідуально, адже іноді бувають суперечки серед богословів щодо доцільності зарахування до лику святих тих чи інших осіб.

Після Міланського едикту 313 р., коли християнство пішло на діалог із державою, все більше людей ставали християнами, а війни нікуди не ділися. Християни робили спроби ухилитись від категоричного євангельського підходу. Одним із перших, хто створив досить чітку концепцію, що багато століть була популярною, особливо в Римо-Католицькій Церкві, був блаженний Августин, який запровадив поняття «справедлива війна» [Капітоненко, 2004].

Цей богословський оксюморон призвів до того, що християни стали активно вести війни одне проти одного. Поняття «справедливої війни» створило умови для легалізації вбивства, що породило в історії Церкви хрестові походи, коли кожному,

хто брав участь у звільненні Святої Землі від засилля мусульман, гарантувалася особиста святість. Дослідження хрестових походів підтвердило, що їх наслідки були жахливі; сакралізація війни нібито для блага штовхала християн убивати одне одного. Християни з Риму почали вбивати християн із Константинополя. За різними оцінками фахівців, принцип «справедливої війни» став однією з причин падіння Візантійської імперії, а також створив можливість убивства християн, а потім і не християн.

Узагальнено основні положення блаженного Августина щодо війни є такі:

- війна виникає внаслідок людських гріхів і пороків;
- війна є засобом вирішення земних завдань і справ;
- несправедлива перемога збільшує нещастя, тоді як справедлива перемога — це Божий дар і благо;
- справедливість — це подолання пороків суспільного буття;
- війна сприяє «очищенню» людської історії [Коханчук, 2003, с. 28]

Отже, головним у концепції блж. Августина є Град Божий, а не засіб його досягнення — війна. Августин не порушує глибоких питань і не наводить розлогіх розмірковувань щодо доцільності війни. Він, з одного боку, просто констатує, що війна повинна бути справедливою, а з іншого — категорично відкидає несправедливі війни. Значення прикметника «справедливий» (щодо війни) Августин пояснює через відповідь на питання: «Чи полягає мета війни в захисті Батьківщини, її громадян та власності» [Августин блж., 2000. с. 115]. Тобто, на його думку, словосполучення «справедлива війна» стосується лише оборонної війни.

У Римо-Католицькій Церкві сформульовано критерії, коли війну можна назвати справедливою. Ключовим із них є захист на протипагу нападу. У разі нападу немає жодних виправдань. І цю концепцію століттями використовували як природну, у тому числі і в Православній Церкві. Особливо це стосувалося російської імперії, яка претендувала на статус спадкоємиці Візантійської імперії.

Поява протестантизму спричинила виникнення національних держав. Це призвело до того, що християни знову почали активно вбивати одне одного з конфесійних міркувань. Одна з вражаючих історій того часу пов'язана з реформатором Ульріхом Цвінглі, який почав боротьбу з католицизмом. Папа надсилає свої війська проти прихильників Цвінглі. Люди вбивають одне одного, на полі бою лежить маса померлих та поранених. У цій битві війська

папи перемагають, розбивши армію Ульріха Цвінглі, після чого папські солдати йдуть полем бою і просять поранених промовити молитву до Богородиці. Оскільки Ульріх Цвінглі виступав проти пошанування Богородиці, то ті, що підтримували його, відмовлялися читати молитву, і їх убивали [З архіву: Смерть Цвінглі].

XVII ст. відзначилося Тридцятилітньою війною. Ця боротьба призвела до виникнення світського суспільства, яке породило явище секуляризації [Тейлор, 2018, с. 473]. У людей з'явилася відраза до догматизму зокрема і християнства загалом, яке дуже настирливо нав'язувало своє бачення, а у випадку інакомислення могло вбивати незгідних.

Світ і навіть самі християни вперто не хочуть приймати того факту, що Христос явив позицію прийняття іншого, навіть якщо той інший вважає тебе своїм ворогом. В усі століття були люди, які прагнули так жити, і саме їх проголосили святими в християнських конфесіях. Однак переважно християнство (православ'я, католицизм, протестантизм) віднаходило форми легалізації убивства, виправдовуючи міжусобиці самозахистом.

Секулярне суспільство перенесло причину проблем на християн. Оскільки їх міжконфесійні непорозуміння спричиняють кровопролитні конфлікти і війни, секуляризм пропонує зруйнувати модель, у якій релігійні структури впливають на державу, і створити суспільство без догматизму та релігійних обмежень. Це породжує модерну епоху, яка продукує новітні ідеології. Архім. Кирило Говорун застерігає: «Богослів'я та ідеологія інколи виглядають двійнятами. Причина в тому, що на початку модерної доби ідеологія виникла як паросток богослів'я. Від нього ідеологія успадкувала вірність невидимому і здатність захоплювати маси своїм вченням. Різниця ж полягає в тому, що для богослів'я невидимим є нестворений Бог, а для ідеології це світ ідей, породжених людським розумом. Богослів'я веде маси до Бога у вічності, а ідеологія — до тимчасових політичних і соціальних цілей» [Кирило Говорун, архім., 2019, с. 19]. Цю думку поглиблює митр. Георгій Ходр: «Що говорить православ'я про ідеологію? Сам цей термін отримав до сьогодні безліч визначень. Досі немає загальноприйнятого визначення таких понять, як “права” і “ліва” ідеологія. Термін “ідеологія” звучить то критично, то нейтрально. У принизливому значенні ідеологія є хибна ідея, що виправдовує чийсь інтереси та пристрасті; у нейтральному — оформлення більш менш чіткої позиції стосовно суспільної та політичної дійсності (Раймон Арон)» [митр. Георгій Ходр, 2020, с. 233].

Світ ідеологій, умотивований побудувати ідеальне суспільство, призводить до тоталітаризму ХХ ст. Такі ідеології, як комунізм та нацизм, призвели до мільйонних жертв. Після цього періоду виникла нова епоха, що ставить собі за мету деконструювати досвід попередніх епох.

На заміну модернізму приходить нова ера — постмодернізм, оскільки суспільство розуміє, що будівництво модерного світу мало дефект, що призвів до багатьох негативних наслідків. Деконструкції модернізму сприяє уявлення про те, що все в цьому світі є відносним. Так виникає плюралізм — різноманітність, заклик приймати іншого з усіма його відмінностями [Тейлор, 2018, к. 2, с. 491].

В нових умовах майже одночасно в Православній Церкві Константинопольського Патріархату з'являється документ «За життя світу» [За життя світу], а в Римо-Католицькій — документ «Усі ми брати» [Енцикліка «Fratelli Tutti»]. Подібний документ РПЦ [Основы Социальной концепции Русской Православной Церкви] натомість демонструє кардинально відмінну соціальну концепцію від зазначених вище. Також однією з ключових книг для православних християн і для тих, хто навчається у духовних семінаріях РПЦ є «Катехизис» митр. Філарета Дроздова, автора початку ХІХ ст. У прот. Григорія Коваленка є невелике дослідження, де він розглядає, як ставляться до заповіді «не вбий» впродовж останніх трьох століть у Російській Церкві. Автор виявив, що в ученні РПЦ активно пропагується легалізація вбивства як акту захисту держави й царя, про що йдеться також в «Катехизисі» Дроздова.

До цього катехизиса був поширений катехизис святителя Петра Могили. Прот. Григорій Коваленко спостеріг, що в попередні століття ставлення до питання про можливість участі християнина у війнах і можливості вбивства було значно обережнішим. У Філарета Дроздова ж з'являється позиція, за якою захист інтересів Росії передбачає можливість вбивства християнином іншого, при чому таким діям надано позитивну моральну оцінку. Звідси отримуємо сакралізацію воїна як всеросійського борця за велич росії — російської імперії, та кровопролиття як богоугодної справи. Тобто тут не лише ідеалізовано логіку захисту територій держави, але й створено прецедент, коли виправданню можуть підлягати також і нападницькі війни, адже російська імперія неодноразово проводила загарбницькі воєнні кампанії. Через сакралізацію царя, ідею вибраності народу та місійного характеру держави з'явля-

ються наративи про цілковиту підтримку церковними людьми політики власної країни. Такі наративи понад два століття є частиною російської культури — типу мислення, що передбачає вбивство за Росію, щоправда, без визначення географічних координат цього державного утворення [Георгій Коваленко].

Такий підхід врешті-решт призвів до того, що теперішній очільник РПЦ патріарх Кирил Гундяєв обстоює позицію, у яку цілком природно вписується вбивство, оскільки воно виправдане важливою метою. Через це виникають заяви типу: «...ми завдали удар виключно для захисту своїх територій...». Наразі риторика росії полягає в тому, що вона захищається, а не нападає. Це дає підстави міністру закордонних справ російської федерації С. Лаврову відповідати на питання: «Чи не планує Росія нападати на Європу?» таким силогізмом: «Росія не планує нападати на Європу, як і не напала на Україну». Ця відповідь є найкращою характеристикою мислення, що панує серед громадян Росії, у тому числі серед ієрархії РПЦ. Таким чином, принцип «справедливої війни», розроблений блж. Августином, упродовж століть побутує у свідомості людей, тому коли християни мають намір когось убити, їм головне виправдати вбивство, пристосовуючись під замовлення держави. Російська Церква створила формулу, що наполягає на необхідності власного захисту, а не планованого нападу, на неможливості іншого виходу перед імовірним майбутнім нападом зовнішнього ворога, як самим першими завдати попереджувального удару. Тобто маніпулятивно вона нав'язує модель жертви. Найважливіше у цьому підході — перетворити війну на війну справедливу. Росія докладає чималих зусиль, щоб перетворити свою агресію на героїзм, і в цьому їй підіграє Російська Церква. Як сказав відомий російський богослов на питання, чи гріх вбивати на війні: «На війні вбивати не гріх, а обов'язок» [Осипов].

Абсолютно протилежну думку висловлює митр. Георгій Ходр: «Убивати означає заперечувати Бога повністю. Це означає заперечувати Його існування як того, Хто дарує життя. Ми вбиваємо іншого, бо вважаємо, що він заважає нашим задумам, інтересам, пристрастям чи нашій свободі та всьому, що з нею пов'язано. І ми уявляємо, що це рішення зміцнить нас, посилить наше слово, затвердить наш авторитет. Зрештою, вбивати означає ізолювати себе, щоб нав'язати буттю власні цілі та дивитися на себе, як на Бога. Свідомо чи несвідомо, ми бажаємо зайняти Боже місце. При кожному порушенні заповідей ми частково замінюємо Бога собою. Але коли доходить до вбивства, ми займаємо Його місце цілком» [митр. Георгій Ходр, 2020, с. 204].

Паралельно з російським поглядом у Православній Церкві Константинопольського Патріархату та Римо-католицькій Церкві здійснено спробу дати відповідь на питання про миротворчу роль Церкви в сучасному світі. Папа Франциск в енцикліці «Усі ми брати» згадує про те, що теорія справедливої війни, сформована і дуже популярна саме в Римо-Католицькій Церкві, мала досить складні наслідки для християн з огляду на війни, у тому числі хрестові походи та війни між католиками і протестантами. Він зауважив, що вийти з цього можна тільки одним способом: сказати «ні» будь-якій війні [Енцикліка «Fratelli Tutti»]. Той, хто хоче стати чи вважає себе християнином, не може виправдати вбивство і не може вбивати. На жаль, ми бачимо, наскільки викривлено принцип «ні будь-якій війні» втілює сам Понтифік.

У документі «За життя світу» вказано, що Православна Церква ніколи не формувала теорії справедливої війни. Тобто не було створено жодних богословських систем, які б одні випадки кваліфікували як справедливі щодо вбивства, а інші — несправедливі. Документ стверджує, що немає понять «справедлива» чи «несправедлива» війна. Поки християни будуть мислити такими категоріями, доти вони убиватимуть одне одного. Тут, зокрема, сказано: «Друзі, коли ми вбиваємо іншу людину, немає значення, чи це наш ворог, чи це наш співгромадянин, будь-яку людину, коли ти вбиваєш — ти вбиваєш свого брата. Немає бути налаштування на можливість вбивства» [За життя світу]. Схожі погляди задовго до появи цього документа висловив митр. Георгій після пережитої ним війни: «Ми з нашим поняттям про Божу милість знали, що душители, можливо, просто нещасні люди, що не знають і яким одного разу може відкритися Божа краса. Коли зло згущувалося, ми відчували, що ніхто не належить до партії Бога, що кожен по-своєму став убивцею, і ми тепер зможемо жити, тільки якщо пробачимо. Хто хоче вбити інших, той сам віддається смерті. Тому справжній животворець — Христос. Зійшовши добровільно на хрест, Він назавжди скасував всяке богослів'я, що виправдовує віддання інших смерті, всяке освячення військових походів, всяке відлучення людей, яке може створити гетто, всяке вчення, що узаконює помсту, всяке поширення істини Божої примусом, так само як і всяке застосування зброї. "Поверни меч твій у його місце, бо всі, хто взяв меч, загинуть мечем" (Мт. 26:51). Господь нікому не давав наказу судити будь-кого. Він один Суддя, Він, що знає внутрішню людину. Він бажає, щоб людина була вільна, незалежно від того, чи будуть людські рішення добрими

або поганими. Він дає рости і пшениці, і кукілю, велить сонцю підніматися й дощу литися — всім без різниці. Він роздає Свої дари всім і сподівається, що кожен прийме ним дароване» [митр. Георгій Ходр, 2020, с. 208].

Відомий американський богослов Стенлі Хауервас, фахівець з етики, в інтерв'ю, що стосувалося України, обґрунтував євангельську ненасильницьку етику. Він роздумував про те, як треба ставитися до подій в Україні: «Перше, що я думаю, — це те, що надто пізно мати ненасильницьке свідчення в Україні, тому що православ'я (насамперед російське) не виробило ненасильницької етики як частини свого розвитку, як християнського літургійного свідчення. Я не маю жодного рішення, я не маю жодних рекомендацій щодо України. Це було б нерозумно, тому що ми недостатньо знаємо українців, щоб сказати, що ви, хлопці, маєте бути за ненасильство. Але мені хотілося б, аби Російська Православна Церква була рішучішою у свідченнях проти спонсорованої державою війни, яку провадить Путін» [Хауервас]. У росії все побудовано так, що держава розпочинає війну, виправдання якої є пропагандистським завданням Церкви.

Зупинити вбивство можна лише через процес миробудування. Про це, зокрема, пише митр. Георгій Ходр: «Бог переможе тільки в тому випадку, якщо кожен табір перед батьківщиною визнає, що був причиною гріхів іншого табору і тепер шкодує про це. Вникаючи в ці проблеми, бачиш, що немає нічого більш хибного, ніж поширений у нас вислів: “Минуле Бог простить”. Це неправда. Бог простить нас тільки тоді, коли кожен із нас визнає, що чинить злочинно, знищуючи інших або закликаючи до знищення. Той, хто має руки в крові, і той, хто бажав смерті, вигнання чи підпорядкування іншого, однаково причетні до цього гріха винищення. Будь-яка жертва, кров якої пролилася, невинна, до якого б табору не належала, бо перебуває тепер у Бозі, а Бог не бажає, щоб Його ім'ям люди вбивали один одного. Бог один, коли є на те Його воля, посилає смерть, але ніхто не має права видавати себе за Його представника у справі смерті» [митр. Георгій Ходр, 2020, с. 207].

Таким чином, християни та ієрархи Церков повинні звертатися до своєї пастви із закликом до миру, і на це може піти не одне десятиліття чи навіть століття. Оскільки для того, щоб підготувати підґрунтя для нападу на Україну, уся ідеологія РПЦ збіглася з ідеологією держави, що виховало принцип, за яким людина погоджує християнство і вбивство, віру та злочин. Наразі є спроби і в православ'ї, і в католицизмі виробити новий підхід, який може

допомогти християнам майбутніх поколінь зупинити війни. Тому сьогодні вкрай важливо на всеправославному рівні засудити позицію РПЦ, яка не здійснює своєї істинної місії у час війни.

1. Августин блж. О граде Божиим. Минск: Харвест, Москва: АСТ, 2000. 1296 с.
2. Гауервас Стенлі. «Світ без війни». URL: <https://www.theweightpodcast.com/episodes/world-without-war-with-stanley-hauerwas> (дата звернення: 07.09.2023).
3. Георгій (Ходр), митрополит Гір Ліванських. Поклик духа: церква та суспільство: пер. с фр. Дмитро Каратеев; наук. ред. Юрій Вестель. Київ: Дух і Літера, 2020. 286 с.
4. Георгій Коваленко, прот. Богослов'я війни і миру в Православній Церкві. URL: <https://oou.org.ua/2022/02/10/bogoslovyya-vijny-i-mygu-v-pravoslavnij-czerkvi/> (дата звернення: 07.09.2023).
5. Голос віри в публічному просторі: розпочалося широке обговорення православної соціальної доктрини «За життя світу». URL: <https://oou.org.ua/2020/05/15/golos-viry-v-publichnomu-prostori-rozpchalosya-shyroke-obgovorennya-pravoslavnoyi-soczialnoyi-doktryny-za-zhyttya-svitu/> (дата звернення: 05.09.2023).
6. Григорій Богослов, свт., архієпископ Константинопольський. Творіння: в 2 т., 4 кн. / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видавничий відділ УПЦ Київський Патріархат, 2010. Т. 1, кн. 1. 720 с.
7. Декларація православних богословів світу про «руській мір». URL: https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnih-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230 (дата звернення: 05.09.2023).
8. Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Київ: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості. Київ: Дух і Літера, 2016. 112 с.
9. З архіву: Смерть Цвінґлі на полі битви при Каппелі в 1531 році. URL: <https://www.christianitytoday.com/history/issues/issue-4/from-archives-zwinglis-death-on-battlefield-of-kappel-in.html> (дата звернення: 07.09.2023).
10. За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви. Greek Orthodox Archdiocese of America. URL: https://risu.ua/za-zhyttya-svitu-na-shlyahu-dosocialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522 (дата звернення: 05.09.2023).
11. Загребельний І. Апостольство меча. Християнство і застосування сили. 2-ге вид. Тернопіль: Крила, 2020. 160 с.
12. Капітоненко М. Г. Справедливої війни теорія. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: А. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2: М–Я. 812 с.
13. Кирило (Говорун), архім. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву. Київ: Дух і літера, 2019. 152 с.
14. Коханчук Р. Становлення доктрини війни в ранньому християнстві. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/20419/03_Kohanчук.pdf?sequence=1 (дата звернення: 07.09.2023).
15. Енцикліка «Fratelli Tutti» Папи Франциска українською мовою. URL: <https://jesuits.org.ua/?p=2942> (дата звернення: 07.09.2023).
16. Огляд соціального документа Вселенського патріархату «За життя світу». URL: <https://politteonline/materialy/oglyad-soczialnogo-dokumenta-vselsenskogo-patriarhatu-za-zhyttya-svitu/> (дата звернення: 07.09.2023).
17. Осипов А. Грех ли убивать на войне? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V18HZ0IY5d4> (дата звернення: 07.09.2023).
18. Основы Социальной концепции Русской Православной Церкви. URL: <https://azbyka.ru/zdorovie/osnovy-socialnoj-koncepcii-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi> (дата звернення: 07.09.2023).
19. Тейлор Чарльз. Секулярна доба. Книга друга / пер. з англ. О. Панича. Київ: Дух і Літера, 2018. 664 с.
20. Тейлор Чарльз. Секулярна доба. Книга перша / пер. з англ. О. Панича. Київ: Дух і Літера, 2018. 664 с.

1. Avhustyn blzh. O hrade Bozhyem. Mynsk: Kharvest, Moskva: ACT, 2000. 1296 s.
2. Hauervas Stenli. «Svit bez viiny». URL: <https://www.theweightpodcast.com/episodes/world-without-war-with-stanley-hauerwas> (data zvernennia: 07.09.2023).
3. Heorhii (Khodr), mytropolyt Hir Livanskykh. Poklyk dukha: tserkva ta suspilstvo: per. s fr. Dmytro Karateiev; nauk. red. Yurii Vestel. Kyiv: Dukh i Litera, 2020. 286 s.
4. Heorhii Kovalenko prot. Bohoslovia viiny i myru v Pravoslavonii tserkvi. URL: <https://oou.org.ua/2022/02/10/bogoslovia-viiny-i-myru-v-pravoslavnij-czerkvi/> (data zvernennia: 07.09.2023).
5. Holos viry v publicnomu prostori: rozpochalosia shyroke obhovorennia pravoslavnoi sotsialnoi doktryny «Za zhyttia svitu». URL: <https://oou.org.ua/2020/05/15/golos-viry-v-publicnomu-prostori-rozpochalosya-shyroke-obgovorennia-pravoslavnoi-sotsialnoi-doktryny-za-zhyttia-svitu/> (data zvernennia: 05.09.2023).
6. Hryhorii Bohoslov, svt., arkhiepyskop Konstanytopolskyi. Tvorinnia: v 2 t., 4 kn. / per. Patriarkha Filareta (Denysenka). Kyiv: Vydavnychy viddil UPTs Kyivskyi Patriarkhat, 2010. T. 1, kn. 1. 720 s.
7. Deklaratsiia pravoslavnykh bogosloviv svitu pro «russkii mir». URL: https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnykh-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230 (data zvernennia: 05.09.2023).
8. Dokumenty Sviatoho i Velykoho Soboru Pravoslavnoi Tserkvy. Kyiv: Vidkrytyi Pravoslavnyi Universytet Sviatoi Sofii-Premudrosti. Kyiv: Dukh i Litera, 2016. 112 s.
9. Z arkhivu: Smert Tsvinhli na poli bytvy pry Kappeli v 1531 rotsi. URL: <https://www.christianitytoday.com/history/issues/issue-4/from-archives-zwinglis-death-on-battlefield-of-kappel-in.html> (data zvernennia: 07.09.2023).
10. Za zhyttia svitu. Na shliakhu do sotsialnoho etosu Pravoslavnoi Tserkvy. Greek Orthodox Archdiocese of America. URL: https://risu.ua/za-zhyttia-svitu-na-shlyahudosocialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522 (data zvernennia: 05.09.2023).
11. Zahrebelnyi I. Apostolstvo mecha. Khrystyianstvo i zastosuvannia syly. 2-he vyd. Ternopil: Kryla, 2020. 160 s.
12. Kapitonenko M. H. Spravedlyvoi viiny teoriia. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: u 2 t. / red. kol.: L. V. Huberskyi (holova) ta in. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2004. T. 2: M–Ia. 812 s.
13. Kyrylo (Hovorun), arkhim. Politychne pravoslavia: doktryna, shcho rozdiliaie Tserkvu. Kyiv: Dukh i litera, 2019. 152 s.
14. Kokhanchuk R. Stanovlennia doktryny viiny v rannomu khrystyianstvi. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/20419/03_Kohanchuk.pdf?sequence=1 (data zvernennia: 07.09.2023).
15. Entsyklika «Fratelli Tutti» Papy Frantsyska ukrainskoiu movoiu. URL: <https://jesuits.org.ua/?p=2942> (data zvernennia: 07.09.2023).
16. Ohliad sotsialnoho dokumenta Vselenskoho patriarkhatu «Za zhyttia svitu». URL: <https://politteco.online/materialy/oglyad-sotsialnogo-dokumentu-vselskogo-patriarkhatu-za-zhyttia-svitu/> (data zvernennia: 07.09.2023).
17. Osypov A. Hrekh ly ubyvati na voine? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BI8HZ0IY5d4> (data zvernennia: 07.09.2023).
18. Osnovy Sotsyalnoi kontseptsyy Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy. URL: <https://azbyka.ru/zdorovie/osnovy-socialnoj-koncepcii-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi> (data zvernennia: 07.09.2023).
19. Teilor Charlz. Sekuliarna doba. Knyha druha / per. z anhl. O. Panycha. Kyiv: Dukh i Litera, 2018. 664 s.
20. Teilor Charlz. Sekuliarna doba. Knyha persha / per. z anhl. O. Panycha. Kyiv: Dukh i Litera, 2018. 664 s.